

OPERACIJA 369. NJEMAČKE DIVIZIJE PROTIV OZRENSKIH ČETNIKA (APRIL 1943. GODINE)

Edi Bokun

U OVOM PRILOGU SE, NA OSNOVU NJEMAČKE arhivske građe, obrađuje operacija 369. pješачke “Vražje” divizije protiv ozrenskih četnika, koja se pod kodnim imenom “Teufel III” vodila u aprilu 1943. godine. Neposredni povodi za operaciju su bile učestale sabotaže na željezničkim prugama Bosanski Brod – Doboj – Sarajevo i Doboj – Tuzla, kao i napad na jedan izviđački vod 369. divizije u Bočinji kod Maglaja. Operacija je isplanirana 8. aprila, a komanda nad njom je povjerena njemačkom potpukovniku Kuchtneru, koji je od raspoloživih dijelova 369. divizije i domobranskih jedinica iz 3. i 15. pukovnije, odnosno Tuzlanskog zdruga obrazovao tri borbena-taktičke grupe. One su od 13. do 16. aprila koncentričnim napadima okružile i u žestokim borbama razbile četnike (pri čemu je jedan dio izvršio prodor preko domobranskih pozicija), a potom uništavale njihove zaostale grupe. Četnicima su naneseni teški gubici, što je primoralo njihovo vodstvo na pregovore. Oni su rezultirali novim sporazumom, po kome su, između ostalog, četnici morali predati veće količine oružja i dozvoliti slobodu kretanja jedinicama Wehrmachta i oružanih snaga NDH preko svog teritorija. *Ključne riječi: Ozren, četnici, 369. pješачka divizija, Teufel III, Ozrenski četnički odred*

1. UVOD

Njemačka 369. divizija, punim imenom 369. hrvatska pješaka divizija (369. Kroatische infanterie-division), formirana je u jesen 1942. godine od regruta s prostora Nezavisne Države Hrvatske (NDH), Hrvata i Bošnjaka, dok je zapovjedni i stručni kadar bio uglavnom njemački. Bila je poznata i po nadimku *Vražja divizija* (njem. *Teufel Division*).¹ Ustrojena je i obučena na vojnom poligonu Döllersheim u Austriji (oko 110 km sjeverozapadno od Beča). Sastojala se od dvije grenadirske regimente, 369. i 370. (sa po tri bataljona), artiljerijske regimente, protuoklopnog i izviđačkog odreda, pionirskog (inženjerskog) bataljona, te manjih pratećih jedinica, sa ukupno 12.000 ljudi. U decembru 1942. godine divizija je prebačena na teritorij NDH, a tokom januara, februara i marta naredne, sudjelovala je u borbama u okviru operacija “*Weiß I*” i “*Weiß II*” (u bivšoj Jugoslaviji poznata kao “Četvrta neprijateljska ofanziva”). Po završetku ovih operacija, u vrijeme dok su njemačke komande na području NDH planirale novu stratešku ofanzivu (“*Schwartz*”, u bivšoj Jugoslaviji poznata kao “Peta neprijateljska ofanziva”), dijelovi 369. Vražje divizije su bili angažirani u višednevnim borbama protiv četničkih snaga na području planine Ozren, u sjeveroistočnoj Bosni, odnosno poduhvatu

1 To ime je dobila po 42. domobranskoj pukovniji austrougarske armije iz Prvog svjetskog rata, koja je bila sastavljena od Hrvata i poznata po svojim vojnim uspjesima. Nijemci su slično postupili i u slučaju kasnije formirane 13. SS gorske divizije “Handžar”, sastavljene uglavnom od Bošnjaka, koja je po uzoru na proslavljene bosansko-hercegovačke regimente austrougarske vojske nosila sivozelene fesove, a i sam nadimak je dobila po heraldičkom simbolu Bosne i Hercegovine u austrougarsko doba.

označenom kodnim imenom “Teufel III”, u aprilu 1943. godine.

U dosadašnjoj historiografiji, koliko je poznato, cjelovit prikaz ove vojne operacije ne postoji. U monografiji Franza Schramla o hrvatskim legionarskim divizijama Wehrmachta ukratko je opisana i ta akcija, koju autor svrstava unutar operacije “*Weiß II*” – vjerovatno uslijed nedostatka preciznijih podataka.² Na ovaj događaj se osvrnuo i američki historičar hrvatskog porijekla Jozo Tomasevich, u svojoj poznatoj studiji o četničkom pokretu u Jugoslaviji 1941.-1945., ali tek u kontekstu sklapanja novog sporazuma o primirju između četnika i Nijemaca, odnosno vlasti NDH.³ Što se tiče literature iz vremena socijalističke Jugoslavije, pohod 369. divizije protiv četnika na Ozrenu je spominjan tek usputno i veoma površno, uz tendenciozne i ideološki obojene interpretacije.⁴ Ovaj prilog je, stoga, nastao kao pokušaj da se na osnovu primarnih historijskih izvora, prije svega dokumenata same 369. divizije, prikaže tok borbi na ozrenskom području u okviru operacije “Teufel III”, te na taj način stvori osnova za realnu i nepristrasnu ocjenu njenog značaja i važnosti.

2 Franz Schraml: *Kriegsschauplatz Kroatien*, Neckargemünd, Kurt Winckel Verlag, 1962, 46.

3 Jozo Tomasevich: *Četnici u Drugom svjetskom ratu* [prev. Nikica Petrak], Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979., 209.

4 To je posebno izraženo u: Todor Vujasinović, *Ozrenski partizanski odred*, Sarajevo, “Svjetlost”, 1979., 389-399 (treće izdanje). Prvo izdanje ove knjige izašlo je 1952., odakle podatke preuzimaju i drugi autori (up. Esad Tihić, Omer Hamzić: *Gračanica i okolina u NOB i revoluciji*. Gračanica 1988., 203; Jeremija Ješo Perić, Dževad Pašić: *Lukavac i okolina u NOB i revoluciji*, Lukavac 1989., 184 itd.).

2. UZROCI I POVOD OPERACIJE

Tokom Drugog svjetskog rata područje planine Ozren je bilo od većeg strateškog značaja, jer su njegovim rubnim dijelovima prolazile važne željezničke komunikacije, korištene kako za civilni, tako i vojni saobraćaj NDH i njemačkih snaga. Radilo se prvenstveno o prugama Bosanski Brod – Doboj – Sarajevo i Doboj – Tuzla, kao i o uskotračnoj pruzi dolinom Krivaje. Pored toga, u blizini Ozrena su se nalazili značajni industrijski kapaciteti, te šumski i rudarski reviri (Doboj, Usora, Zavidovići, Lukavac, živiničko područje itd.). Izbijanje ustanka na Ozrenu, krajem avgusta 1941. godine, značajno je ugrozilo interese NDH i njemačkih snaga na ovim prostorima, zbog čega su protiv ozrenskih ustanika u prvoj godini rata vođene stalne borbe, a izvedene su i dvije veće vojne operacije (Ozren I i II), koje ipak nisu polučile znatniji uspjeh.⁵

Kao i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, i ozrenski ustanici su se polarizirali u dvije struje – partizansko-komunističku i četničko-velikosrpsku. Iako su one prvih nekoliko mjeseci ustanka djelovale u savezništvu, međusobne nesuglasice i sukobi su naposljetku doveli do četničkog puča, u kome su malobrojni komunisti protjerani s Ozrena, a dotadašnji Ozrenski partizanski odred je preimenovan u četnički.⁶ Sve do kraja rata četnici su faktički gospodarili ozrenskim područjem, a njihov odred je kasnije prerastao u korpus. Ubrzo nakon protjerivanja komunista s Ozrena, četnički predstavnici su stupili u pregovore sa vlastima NDH.⁷ Pregovori su

rezultirali poznatim Sporazumom u Lipcu, 28. maja 1942. godine, kojim su četnici priznali suverenitet NDH i obavezali se na zajedničku borbu protiv partizana, a zauzvrat im je faktički ostavljena autonomija na području koje su kontrolirali.

Međutim, u jesen 1942. i u prvim mjesecima 1943. godine izvedeno je nekoliko sabotaža na pruge, u kojima su stradali vojni i civilni transporti. To je produbilo nepovjerenje vlasti NDH i Nijemaca prema četnicima, pa je komandant njemačkih trupa u NDH, general Rudolf Lüters, krajem marta 1943. godine izdao naredbu za potpuno ili djelomično razoružavanje četničkih odreda,⁸ što se odnosilo i na ozrensko područje. Ipak, neposredni povod za planiranje i izvođenje operacije "Teufel III" bio je podmukli napad ozrenskih četnika na jedan izviđački vod iz II. bataljona 370. grenadirske regimente kod sela Bočinja (7 km. jugoistočno od Maglaja), prilikom kojeg je stradao veći broj vojnika.⁹ To je primoralo komandu 369. divizije da 8. i 9. aprila isplanira veću kaznenu ekspediciju protiv četnika, koja je nazvana kodnim imenom Teufel III.¹⁰

bodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik NOR), tom XIV – Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića, knjiga 1, dok. br. 82; usp. tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini, knj. 4, dok. br. 118.

8 J. Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, 209.

9 369 Inf. Div. 37319/1, Ia, *Kriegstagebuch Nr. 2*, National Archive and Record Administration Washington, mikrofilmovana građa (dalje NARA-W), T315, Roll 2154, fr. 765-767.

10 369 Inf. Div. 37319/2, Ia, Anlage zum *Kriegstagebuch Nr. 2, Bericht uber Unternehmen "Teufel III"*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1396-1402; 369. Inf. Div. 37319/3, Ia, Anlage zum *Kriegstagebuch Nr. 2, Unternehmen Teufel III gegen Ozren-Cetniks vom 13-19.4.43*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1558-1559.

5 Vojna enciklopedija, tom 6, Beograd 1973. (2. izdanje), 496-497.

6 E. Tihic, O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, 167-184.

7 Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslo-

3. PRIPREMA OPERACIJE I ANGAŽOVANJE SNAGA

Početak aprila 1943. godine 369. pješačka divizija je bila raspoređena na dosta širokom prostoru sjeverne, srednje i istočne Bosne, s pojedinim komandama i jedinicama u Sarajevu, Jajcu, Brezi, Žepču, Zavidovićima, Maglaju, Doboju, Tuzli, Višegradu, Rogatici i Prači.¹¹ Za operaciju Teufel III komanda 369. divizije je mogla računati na sljedeće snage:

Na sektoru Žepče – Zavidovići – Maglaj: 370. grenadirski regimenta bez III. bataljona, I. bataljon 369. artiljerijske regimente i dva bataljona hrvatske (domobranske) 15. pješačke pukovnije (u Zavidovićima);

Na sektoru Doboj i dalje ka sjeveru: 369. protuoklopni odred (*Panzerjäger Abteilung*), III. bataljon 369. artiljerijske regimente i dva bataljona 3. pješačke pukovnije Hrvatskog domobranstva;

U rejonu Tuzle: 369. izviđačko-interventni odred (*Aufklärungs Abteilung*) i domobranski Tuzlanski zdrug sa dvije bojne, te muslimanska Domobranska dobrovoljačka (Domdo) pukovnija za lokalno osiguranje.

U Gračanicu je 9. aprila stigao pionirski bataljon 369. divizije, a na istom području su se nalazile jedinice muslimanskih dobrovoljaca, odnosno Domdo bojne Gračanica, na koje su Nijemci računali kao na lokalno osiguranje. Također, III. bataljon 369. grenadirski regimente je motorizovanim transportom raspoređen na područje Žepča, kao operativna rezerva.¹²

Od navedenih snaga je obrazovana posebna borbena grupa, nazvana

11 369. Inf. Div. 37319/3, Ia, Anlage zum Kriegstagebuch Nr. 2, *Unterkunftsbereich 369. (Kroat.) Inf. Div., Stand 10. IV. 1943.*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1554-1556.

12 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1396.

“Kampfgruppe Kuchtner” – prema potpukovniku Kuchtneru, komandantu 369. artiljerijske regimente, koji je preuzeo zapovjedništvo nad izvođenjem operacije. S obzirom da su raspoložive snage ipak bile malobrojne i nedovoljne za okruživanje četničkog područja, potpukovnik Kuchtner je od njemačkih i domobranskih jedinica oformio tri manje borbene skupine, “Doboj”, “Tuzla” i “Böhm” (prema zapovjedniku II. bataljona 370. regimente, kapetanu Böhm), dok je pionirski bataljon 369. divizije sa lokalnim posadama Domdo bojne Gračanica sačinjavao tzv. “Sperrverband Kopp”, odnosno zaprečne snage pod komandom kapetana Koppa, koje su trebale da spriječe eventualni proboj ozrenskih četnika u pravcu Trebave. Osnovna zamisao operacije je bila da se četnici jakim prodorima borbeno-taktičkih grupa sa područja između Zavidovića i Maglaja (Kampfgruppe “Böhm”), te iz pravca Puračića (Kgr. “Tuzla”) potisnu u dubinu planine, a za to vrijeme bi treća borbena grupa (Kgr. “Doboj”), na području između Doboja i Trbuka slomila neprijateljski otpor i vezala lokalne četničke snage, a po sjedinjenju snaga prvih dviju grupa prešla u nastupanje i omogućiti sabijanje i okruživanje neprijatelja.¹³

Obavještajni podaci su govorili da se glavna četnička baza nalazi u Brezicima, u središtu ozrenskog masiva. Najveća koncentracija četnika je zapažena na području sela smještenih na ozrenskim obroncima iznad doline Spreče, zatim u rejonu južno i jugoistočno od Doboja, te istočno od Trbuka. Nešto slabije četničke snage su se nalazile u jugoistočnom rejonu između

13 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1397.

rijeka Krivaje i Turije. Mogućnost pristizanja znatnijeg pojačanja sa strane, prvenstveno od zeničkih četnika, njemačka komanda je odbacila. Naime, očekivalo se da će ta pomoć, s obzirom na mentalitet četnika koji brane svoje autonomno područje, biti svedena na manje sabotaže i prepade, ali da nema govora o operativnom združivanju u smislu da jedna grupa napustiti svoje područje da bi ojačala neko drugo. Ipak, borbena sposobnost četnika je ocijenjena visokom, a upozoreno je i na činjenicu da su ih predvodili oficiri bivše jugoslovenske vojske. Otežavajuća okolnost za Nijemce je bio i nepristupačan, neprohodan i vrlatan teren, sa raštrkanim selima, lošim putevima i gustim šumama, pogodan za organiziranje zasjeda napadaču.¹⁴

Prikupljanje i koncentraciju njemačkih snaga je otežavala loša prohodnost puteva i problemi u transportu. Dodatni problem je nastupio zato što je Tuzlanski zdruk, zbog sukoba sa četnicima sjeveroistočno od Tuzle, mogao na raspolaganje Nijemcima staviti samo jedan bataljon, čime je i Kgr. "Tuzla" u startu značajno oslabljena.¹⁵ I sama borbena spremnost i vojnički kvalitet ljudstva iz oružanih snaga NDH je bio upitan, što se u njemačkim dokumentima više puta ističe.

4. TOK OPERACIJE "TEUFEL III"

Napad na ozrenske četnike je započeo 13. aprila u jutarnjim satima. Prve vijesti koje su stigle u glavnu njemačku komandu govorele su da su njemački izviđači iz Gračanice, koji su poslani prema četničkom području, naišli na otpor, te da su ozrenski četnici granicu svoje teritorije, posebno sje-

veroistočni dio, utvrdili izgradnjom novih položaja. Kampfgruppe (dalje Kgr.) "Tuzla" je iz rejonu Puračić – Prokosovići krenula u pravcu linije Krtova – Tumare; Kgr. "Böhm" iz rejonu Zavidovići – Maglaj do linije Janškova Voda – Donji Rakovac, a Kgr. "Doboj" iz rejonu Trbuka do linije Božići – Pridjel – Lipac. Sve ti skupine su ubrzo stupile u borbu sa četničkim snagama. *Sperrverband Kopp* je, prema planu, štutio liniju uz rijeku Spreču, te pazio na eventualnu intervenciju četnika sa Trebave, ali je poslao i jedan udarni odred (*Stoßtrupp*) preko Spreče, u pravcu jugozapada, radi vezivanja četničkih snaga. Manje njemačke formacije su djelovale i na području između Zavidovića i Zenice, vežući lokalne četničke snage agresivnim izviđanjem.¹⁶ U toku dana, borbene grupe Böhm i Doboj su uz mjestimično žestoke borbe ispunile dnevne ciljeve. Kgr. "Doboj" je na sjeveru u žestokim borbama skršila neprijateljski otpor, bunker po bunker i uzvisinu za uzvisinom. Četnički položaji su bili veoma vješto izgrađeni i kamuflirani, tako da su se dijelom mogli prepoznati tek nakon otvaranja vatre. Neki od njih su čak bili povezani sistemom veze. Međutim, na sektoru Kgr. Tuzla, domobrani iz Tuzlanskog zdruga nisu uspjeli pratiti u napredovanju 369. izviđački odred. Na tom sektoru četnici su pružali žilav otpor, a u poslijepodnevnom satima su izveli i više kontranapada.¹⁷

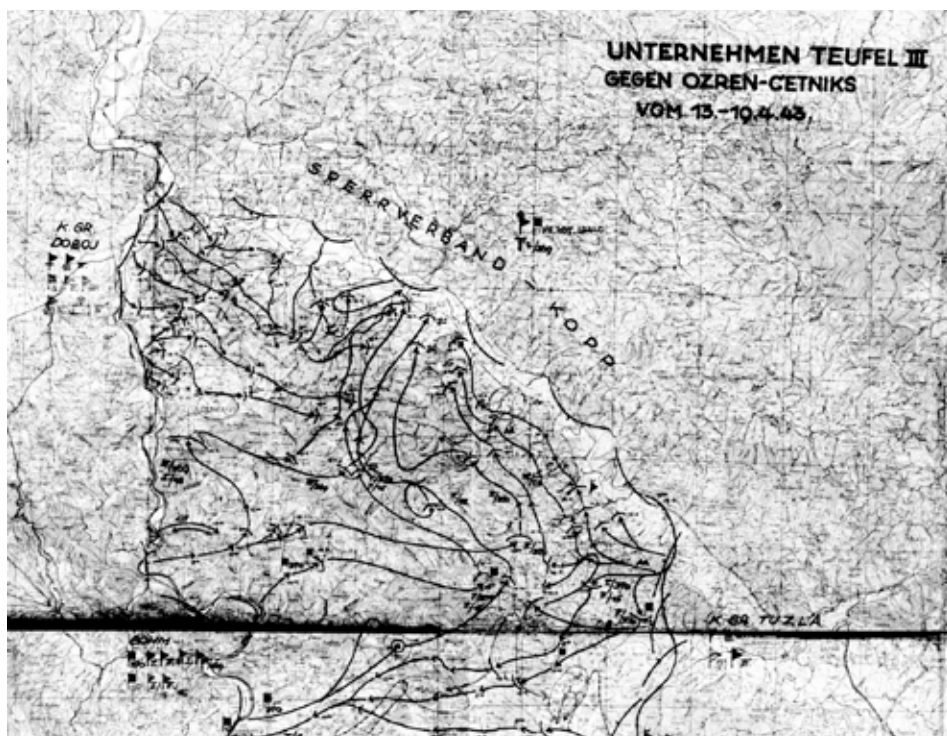
Na početku drugog dana operacije Kgr. "Tuzla" se nalazila na liniji Devetak – Briješnica, Kgr. "Böhm" na liniji Donji Rakovac – Jablanica, a Kgr. "Doboj" na potezu Stri-

16 369 Inf. Div. 37319/1, Ia, *Kriegstagebuch Nr. 2*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 811, 813, 816 i 817.

17 369 Inf. Div. 37319/2, Ia, *Anlage zum Kriegstagebuch Nr. 2, Bericht über Unternehmen "Teufel III"*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1398-1399.

14 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1396-1397.

15 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1397-1398.

■ KARTA NJEMAČKE OPERACIJE TEUFEL III

ježevica – Pridjel – Lipac.¹⁸ U borbu je pret-hodnu veće uvedena i rezerva, odnosno III. bataljon 369. regimente, koji je iskorišten za čišćenje uzvišenja sjeverno od Maglaja, iznad pruge Bosanski Brod – Doboј – Sara-jevo. Istovremeno, u odnosu na prvobitni plan operacije, grupi “Böhm” je naređeno da okrene ka istoku, spoji se sa Kgr. “Tuzla” (koja je primila borbu sa glavnom četnič-kih snaga), te ujedno presiječe četnicima odstupnicu ka jugoistoku. No, zbog niza okolnosti, ovaj manevar je izveden dosta kasno, tako da su snage ove grupe stigle na područje sela Tumare tek u poslijepodnev-nim satima. U međuvremenu, domobrani iz Tuzlanskog zdruga su popustili pred neprijateljskim pritiskom i povukli se – i to potpuno neopravdano, prema njemačkim

ocjenama, što je omogućilo dijelu četnika da se povuku ka jugu.¹⁹ Na suprotnoj strani, Kgr. “Doboj” je ostvarila značajno napre-dovanje, nadmašivši planirani dnevni cilj,²⁰ dok su iz Koppovog zaprečnog odjela javili da četnici uništavaju dijelove pruge Doboj – Tuzla, ali bježe na prve znakove približa-vanja njemačkih trupa.²¹

Dana 15. aprila spomenute tri borbene grupe su nastavile koncentrične napade na ozrenski masiv, zajedno sa III. bataljo-nom 369. pukovnije, postepeno obuhvata-jući četnike u обруč.²² Zauzeti su Brezici, a

19 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1399-1400.

20 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1400.

21 369 Inf. Div. 37319/1, Ia, *Kriegstagebuch Nr. 2*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 820. Željeznički saobra-ćaj na ovoj relaciji je, inače, nastavljen tek 20. aprila (T315, Roll 2154, fr. 863.)

22 369 Inf. Div. 37319/2, Ia, Anlage zum *Kriegsta-gebuch Nr. 2, Bericht über Unternehmen “Teufel III”*,

18 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 817.

u poslijepodnevnim satima njemački izviđački avion je uočio zastavu sa svastikom na Manastiru Ozren.²³ Do kraja dana Kgr. "Tuzla" je dostigla položaje na liniji: k. 335. (blizu Bos. Petrovog Sela) – Ilići – k. 510, Kgr. "Böhm" na liniji: manastir Ozren – Lipova glava – Brezici, a Kgr. "Doboj" na liniji Petrovići – Božići – Gostilj.²⁴ Suočena sa zatvaranjem svojih snaga u обруč, četnička komanda je donijela odluku o proboju ka jugoistoku, udarivši pri tome na I. bataljon 15. domobranske pukovnije. Njemački izvještaj nije krio ogorčenje ponašanjem domobrana koji su se u neredu povukli, ostavivši četnicima otvoren put.²⁵

Tokom narednog dana, njemačke snage su vršile pretres terena, a dio trupa je primio naređenje za povlačenje i stacioniranje u garnizonskim centrima.²⁶ Tokom pretresa, naređeno je da se pojedina seoska imanja (Gehöfte) u unutrašnjosti planine Ozren zapale, ali da se poštede sela u dolini.²⁷ Dalji izvještaji o zauzetim pozicijama napominju da se više ne nailazi na znatniji otpor neprijatelja, a 17. aprila se izvještava da su ciljevi operacije u potpunosti dostignuti, čime je i sam poduhvat "Teufel III" okončan.²⁸

U borbama od 13. do 16. aprila 1943. godine snage podređene potpukovniku

NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1400.

23 369 Inf. Div. 37319/1, Ia, *Kriegstagebuch Nr. 2*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 827.

24 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 830.

25 369 Inf. Div. 37319/2, Ia, Anlage zum *Kriegstagebuch Nr. 2, Bericht über Unternehmen "Teufel III"*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1400.

26 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1400.

27 369 Inf. Div. 37319/1, Ia, *Kriegstagebuch Nr. 2*, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 833.

28 "Unternehmen Teufel III – Kgr. haben ohne wesentliche feindberührung Tagesziele erreicht. Unternehmen ist beendet" – NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 839.

Kuchtneru su pretrpjele gubitke od 38 mrtvih, 64 ranjena, te 24 nestala borca. Od toga je bilo 16 poginulih i 34 ranjena pripadnika 369. Vražje divizije, a ostatak otpada na domobrane. Četnički gubici su, po njemačkim dokumentima, iznosili 158 ljudi ("izbrojano", kako se napominje), a procjenjuje se da je još 141 četnik izbačen iz stroja, dok je 148 četnika zarobljeno.²⁹ No, 18. aprila broj stradalih neprijatelja se korigira na 161 mrtvih ("izbrojano"), 167 ranjenih i mrtvih (procjena), te 183 zarobljena četnika.³⁰ Očito je da su i nakon okončanja operacije, manje skupine razbijenih četnika ostale aktivne. Tako i 19. aprila stižu izvještaji o pokušajima četnika da ugroze most kod Miričine, zatim o kretanju četničkih izviđača preobučenih u žensku odjeću na okolnim vrhovima, te o dolasku četničkog kurira sa Ozrena među đurđevičke četnike, sa molbom za pomoć u ljudstvu i hrani.³¹ No, sutradan, Nijemci prave rekapitulaciju borbenih djelovanja od 13. do 19. aprila, ocjenjujući da su ozrenski četnici razbijeni iako se dio njihovih snaga uspio povući na jug. Borbeni poredak četnika se procjenjuje na oko 1.200 ljudi bez teškog naoružanja (uglavnom puške sa par lakih mitraljeza).³² Ujutro, 24. aprila, ozrenski četnici su uputili molbu za obustavu vatre, izrazivši spremnost za nagodbu sa njemačkim snagama.³³ Pregovori o tome su vođeni i narednih dana, a Nijemci su se u međuvremenu okrenu rješavanju problema sa zeničkim četnicima.

29 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 839.

30 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 847.

31 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 854.

32 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 858.

33 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 876.

5. PLANIRANA OPERACIJA PROTIV ZENIČKIH ČETNIKA (“TEUFEL IV”)

Tokom ofanzive na ozrenske četnike, susjedni četnički odredi su se različito držali. Onaj najbliži, Trebavski četnički odred pod komandom popa Save Božića, zauzeo je neutralan stav, a slično su postupili i četnici sa Borije.³⁴ Majevički četnici vojvode Radivoja Kerovića i četnici Dušana Kovačevića su “zajedno sa komunistima” (partizanima?) 14. i 15. aprila napali Kalesiju, ali ih je muslimanska legija natjerala na povlačenje. Kerović je tada, izgleda, planirao sa svojih 350 ljudi doći u pomoć četnicima na Ozrenu.³⁵ Međutim, u vrijeme izvođenja operacije na Ozrenu, najaktivniji su ipak bili zenički četnici. Oni su već u noći sa 13. na 14. april sa oko 400 ljudi napali željezničku stanicu u Donjoj Vrači kod Zenice, spalili zgradu te oštetili prugu,³⁶ potom vrše prepade na više mjesta, pljačkaju Novi Šeher, te napadaju Žepče, dok neki njihovi dijelovi prelaze rijeku Bosnu kod Begovog Hana, uznemiravajući lokalno stanovništvo.³⁷ Njihovi napadi se nastavljaju i nakon poraza ozrenskih četnika; tako su 19. aprila napali na Nemilu, uslijed čega je lokalno muslimansko stanovništvo izbjeglo na zapadnu obalu Bosne.³⁸

Zbog svega toga, njemačka komanda je naredila da se odmah započne sa razradom plana i pripremom operacije protiv Zeničkog četničkog odreda, označene kodnim imenom “Teufel IV”.³⁹ Ova operacija je

trebalo da obuhvati područje Zavidovići – Zenica – Kakanj – Stog – Zavidovići.⁴⁰ Četnicima je prethodno upućen ultimatum da predaju oružje, sa rokom do ponoći, 30. aprila 1943. godine. Oko 22:00 sata, zenički četnici su izvijestili da posjeduju 400 pušaka i 5 lahkih mitraljeza, od čega pristaju predati 150 pušaka i 2 mitraljeza; većinu će predati do 3. maja, a ostatak do popodnevnih sati, 4. maja 1943. godine.⁴¹ U međuvremenu, ozrenski četnici su također vodili pregovore o razoružanju. Četnički kurir sa Ozrena je 29. aprila prenio da su četnici spremni predati 207 pušaka od ukupno 891 koju posjeduju, jer im je ostatak trebao za osiguranje svog prostora. Nijemci na to nisu pristali, tražeći da se preda 90% naoružanja, uključujući i lahke mitraljeze.⁴² Na kraju, četnici su pristali na sve uvjete, ponudivši čak i više pušaka nego što je od Nijemaca naređeno.⁴³ Istovremeno, razoružavanje zeničkih četnika je teklo po planu,⁴⁴ tako da je i planirana operacija “Teufel IV”, zbog ispunjena njemačkih uslova, u potpunosti otkazana.⁴⁵

6. NOVI SPORAZUMI

Vođe ozrenskih i zeničkih četnika su tokom pregovora o razoružanju primorani da sa predstavnicima njemačkog Wehrmachta potpišu nove sporazume o primirju.

Ozrenski četnici su se tako obavezali na sljedeće uslove:

34 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 829 i 1332.

35 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 827.

36 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 823.

37 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 823.

38 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 863.

39 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 899.

40 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 910.

41 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 911.

42 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 905.

43 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 912 i 935.

44 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 914.

45 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 946 i 950.

“1.) Njemačkim i hrvatskim oružanim snagama omogućavamo potpunu slobodu kretanja na našem prostoru. Da bi obezbijedili najveći nivo sigurnosti trupama kada se kreću van utvrđenih puteva i pruga na našoj teritoriji, molimo da nas obavijestite unaprijed kako bi mogli obezbijediti vodiče.

2.) Do 5. maja 1943 g. u 12:00 sati popodne predat ćemo najmanje 200 (dvije stotine) pušaka i 5 (pet) mitraljeza. Do 6. maja 1943 g. predati ćemo daljnih 150 (stotinu i pedeset) pušaka.

3. Oružje ćemo predati Njemačkoj komandanturi Doboju, na južnom izlazu iz Doboja, te ćemo ih predati njemačkom oficiru.

4. Od sada preuzimamo, u smislu ove nagodbe, odbranu i čuvanje pruge (šumska pruga) između Zavidovića i Olova.

5. Obavezujemo se da ćemo do 3. maja 1943. g., 20:00 sati, predati tri lahka mitraljeza i jedan automat (Maschinenpistole).

6. Obavezujemo se da ćemo pomagati regrutiranje dobrovoljaca za lovačke odrede (Jägerverband).

7. Obavezujemo se da nećemo spriječavati kupovinu stoke, po lokalnim cijenama, od strane njemačkog Wehrmachta na našem prostoru.

8. Dajemo dozvolu da se mjesta okupirana od strane hrvatskih oružanih snaga, Striježevica, Pridjelj, Lipac, Suhopolje i Tekućica, nanovo nasele.

9. Izjavljujemo da ćemo učiniti sve što je u našoj moći da spriječimo akte sabotaze.

Njemački Wehrmacht nam garantuje da će neosnovani prepadi od bilo kakvih formacija na naš narod biti spriječeni”.⁴⁶

46 369 Inf. Div. 37319/2, Ia, Anlage zum Kriegstagebuch Nr. 2, NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1336.

Dokument su u ime Ozrenskog četničkog odreda potpisali: Cvijetin Đurić, Đorđe Cvijanović i Đorđe Sarčević.

Sporazum gotovo identičnog sadržaja su potpisali i zenički četnici.⁴⁷

7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Za kraj, vrijedi navesti odlomak iz izvještaja obavještajnog (Ic) odjela Štaba 369. divizije o aktivnostima u toku aprila 1943. godine:

“Dana 13. 4. počela je operacija Teufel III protiv ozrenskih četnika koja je završena nakon 4 dana. Četnici su učestvovali u borbama sa oko 800 do 1000 ljudi; osim pušaka koristili su i oko 20 mitraljeza. Neprijatelj je branio svoje utvrđene položaje jako uporno. U pojedinim mjestima su i mještani učestvovali u borbama. Mještani su se povukli sa stokom u šume. Neprijateljski gubitci iznose: 161 mrtvih (izbrojano), 267 mrtvih i ranjenih (procjena) i 183 zarobljena. Propagandni letci koji su izbacivani iz aviona su smanjili borbenu moć četnika. Kao odmazda za napad na 370. pukovnicu te uništenje pruge Doboju – Tuzla, spaljene su pojedinačne kuće i dijelovi sela koji se mogu koristiti kao zakloni, te je dio stoke otjeran. Zbog posustajanja jednog dijela hrvatskih snaga, dio se četnika uspijeva spasiti na jug. Dio ih se kod Begovog Hana prebacio preko Bosne te se kod Kosele sastavio sa grupom četničkih pljačkaša. Druga grupa od oko 600 ljudi je viđena u rejonu Kakanj blizu sela Titići (?). Trebavski, borjanski i Derikonjini četnici su se, po svom dogovoru, tokom operacije ponašali mirno. Zenički četnici se također nisu miješali, ali su napadali pruge kod Rače, Vranduka i Koprivne”.⁴⁸

47 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1335.

48 NARA-W, T315, Roll 2154, fr. 1332. Slično je

Na osnovu svega do sada prezentiranog, jasno je da se neke ocjene iznošene u starijoj literaturi, prije svega onoj iz socijalističkog razdoblja, moraju znatno revidirati, ako ne i potpuno odbaciti. To se prvenstveno odnosi na navode u knjizi Todora Vujasinovića, nekadašnjeg komandanta Ozrenskog partizanskog odreda. Vujasinović tako tvrdi da su napade i sabotaže na prugama, koji su bili jedan od uzroka njemačke vojne intervencije protiv četnika, zapravo izvodili komunisti i pristalice NOP-a, djelujući u ilegali i mimo znanja i volje četničke komande. Bijesni zbog toga, Nijemci su riješili da "preduzmu izvjesne mjere i kazne Ozren", pri čemu četnički komandant Cvijetin Todić "niti je smio, niti je bio u stanju" da im se odupre, te je Vražja divizija "prokrstarila ozrenskim krajem", primoravši četnike "da se ponovo nagode s krvnicima svoga naroda i da pristanu na novu, još sramniju kapitulaciju".⁴⁹

Međutim, iz onoga što je izneseno u ovom radu i što je bazirano na primarnoj izvornoj građi, jasno je da se višednevne borbe sa prilično velikim ljudskim gubicima i uporan otpor četnika ne mogu na ovakav način diskvalificirati. Što se tiče Vujasinovićevih tvrdnji da su ilegalne pristalice NOP-a stajali iza sabotaža – za njih u samoj knjizi nije ponuđen niti jedan jedini

izvijestio i zapovjednik 4. oružničke pukovnije iz Tuzle, 30. aprila 1943. godine, v. Zbornik NOR, tom IV, knjiga 12, april 1943, Vojnoistorijski institut, Beograd 1955., str. 645-646.

49 T. Vujasinović, *Ozrenski partizanski odred*. Svjetlost, 1979., 389-399; veoma slične interpretacije postoje i u nekim neobjavljenim memoarskim priloziima, na primjer: Đoka Šešlak, *Četnička strahovlada na Ozrenu*, Tuzla 1983., str. 10-13 (rukopis u Zavičajnoj zbirci biblioteke "Dr. Mustafa Kamarić" u Gračanici, fotokopija u posjedu autora); zatim nepotpisana *Hronika Kakmuža*, str. 12 (rukopis u Arhivu Tuzlanskog kantona, 5215/48, fotokopija kod autora) itd.

izvor. To je još jedna stvar koju bi trebalo provjeriti u građi četničke provenijencije. Činjenica je, međutim, da Vujasinović ne spominje napad na izviđače Vražije divizije kod Bočinje,⁵⁰ a i njegova knjiga je pisana tendenciozno i sa jakim nabojem komunističke ideologije, koja je nastojala da četnike prikaže kao potpune kolaboracioniste i "vjerne slugе" okupatora.

Ipak, ozrenski četnici su u potpunosti slijedili strategiju Draže Mihailovića o ograničavanju djelovanja na manje diverzije i sabotaže, pri čemu je trebalo "čuvati snage" za presudni momenat kada rat bude odlučen na svjetskim frontovima. Taktički sporazumi o primirju sa okupatorom, odnosno predstavnicima NDH su bili od četničkog vrhovnog rukovodstva tolerisani, jer su bili u funkciji zaštite vlastite teritorije i održanja kontrole nad njom. U presudnom trenutku, kada sile Osovine budu pred porazom, četnici bi stupili ne samo u otvoreni "ustanak" i borbu protiv okupatora, nego i za ostvarenje genocidnog programa velike Srbije (u koju bi ušla cjelokupna Bosna i Hercegovina) i istrebljenje nesrpskih naroda sa njenog teritorija. Ozrenski četnici su u potpunosti slijedili i te ciljeve, što potvrđuje i pismo komandanta Ozrenskog četničkog odreda upućeno komandantu Zeničkog četničkog odreda tačno dva mjeseca prije početka operacije "Teu-

50 Đoka Šešlak u dodatku prilogu "Četnička strahovlada na Ozrenu" (1983.) tvrdi sljedeće: "Noću između 6. i 7. aprila, a nedaleko od sela Bočinje, naši su ljudi pod rukovodstvom Jove Bajkanovića likvidirali oko 40 vojnika "Vražije divizije", pa je i ovaj događaj uticao da Nijemci pošalju "Vražiju diviziju" sa zadatkom da uništi progresivne snage na Ozrenu, potpuno zanemarujući 1. četnički sporazum i "primirju" između njih tj. ustaša i Nijemaca s jedne i četničkog štaba s druge strane. Ofanziva ove divizije počela je 12. aprila u 7 sati i prema neprijateljskim dokumentima trajala je do 19. 4. 1943."

fel III”, u kome se navode genocidni planovi identični onima iz poznatih instrukcija Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. godine.⁵¹

Ipak, operacija “Teufel III” je četnicima pokazala da njihova teritorija nije imuna niti potpuno zaštićena, a djelomično razoružavanje je implicitno predstavljalo i udarac njihovim genocidnim planovima, iako su se Nijemci u svemu tome vodili vlastitim interesima. Podaci prezentirani u ovom radu zasnovani su na primarnoj izvornoj građi njemačke provenijencije, a svakako bi bio interesantan uvid i u gledišta suprotne, četničke strane.⁵² Stoga, za neku drugu priliku ostaje

51 U pismu se, pored toga, navodi i sljedeće: *“Setite se velike borbe za oslobođenje pod vođstvom velikog vožda Karađorđa. Srbija je bila puna Turaka (muslimana). U Beogradu i ostalim srpskim varošicama stršale su muslimanske munare a pred džamijama su Turci vršili svoja srdmljiva pranja, kao što i sada rade u srpskoj Bosni i Hercegovini. Na stotine hiljada muslimana bilo je tada preplavilo našu otadžbinu. A prođite danas kroz Srbiju. Nigdje nećete naći niti jednog Turčina (muslimana), nećete naći čak niti jednog njihovog groba (mezarja), nijednog šiljka (nišana) jer svesni srpski narod još davno je zbrisao sa lica zemlje žive vekovne neprijatelje sprskog naroda, a isto tako dosljedno i potpuno uništio i posljednji trag na mrskog Turčina, te je ostao čist i sposoban za velika dela balkanskog i svetskog rata za oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja. To je najbolji dokaz i najbolje jamstvo da ćemo uspeti i u ovoj današnjoj svetoj borbi, a da ćemo istrebiti sve Turke iz ovih naših srpskih zemalja. Nijedan musliman neće među nama ostati.”* (Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2002., 79-80). Ovo najbolje oslikava karakter ozrenskih i zeničkih četnika.

52 Poslije sloma komunizma pojavila se knjiga o ozrenskim četnicima, autora **Milenka Maksimovića**, pod naslovom *“Sinovi Ozrena”* (Doboj 1995.). Iako je očito nastala i kao odgovor na Vujasinovićevu knjigu, koja je u vrijeme socijalističke Jugoslavije bila “sveto slovo” za prikaz i tumačenje zbivanja na ozrenskom području 1941.-1945., ova druga knjiga se ne može uzeti kao relevantna referensa. Osim što je pisana u snažnom nacionalističkom zanosu, ona nije potkrijepljena nijednim izvorom, ne posjeduje naučni aparat i prepuna je očitih izmišljotina i besmislica. Kao ilustracija se može uzeti upravo prikaz napada 369.

i konsultiranje arhivske građe četničke provenijencije. Sve u svemu, može se ocijeniti da je operacija “Teufel III” bila uspješna, jer je rezultirala razbijanjem ozrenskih četnika, njihovim djelomičnim razoružavanjem i prisiljavanjem da potpišu novi, znatno strožiji sporazum o primirju u odnosu na onaj iz Lipca. U širim okvirima, to je doprinijelo daljoj stabilizaciji općih prilika na prostoru sjeveroistočne Bosne, gdje je od početka ljeta 1942. godine vladalo relativno mirno stanje u odnosu na neke druge oblasti Bosne i Hercegovine. Ta ravnoteža će biti narušena u ljeto 1943. godine, prodorom Operativne grupe Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u sjeveroistočnu Bosnu, te stvaranjem i aktiviranjem ostalih partizanskih jedinica na ovom prostoru. Ipak, ovo je primoralo i ozrenske četnike na aktivniju kolaboraciju sa oružanim snagama NDH i njemačkim jedinicama, koja će potrajati sve do kraja rata, tako da nekih većih incidenata i međusobnih značajnijih oružanih sukoba gotovo da i nije bilo.

Vražije divizije na Ozren (132-141): po Maksimoviću, “krajem marta” jedna njemačka “patrola” od “oko stotinu vojnika” je pokušala prodrijeti na Ozren, ali su od četnika potučeni, te su se spasila samo trojica vojnika, a svi ostali su izginuli, među njima i jedan general! (Vidjeli smo da se zapravo radilo o jednom jedinom njemačkom izviđačkom vodu, a po formaciji – u samoj izvidnici učestvuje do 10 vojnika voda, dok ostali pružaju podršku i osiguranje; navod o tobožnjem generalu nije potrebno ni komentarisati.) Dalje, tvrdi se da opći napad na Ozren započinje 9. aprila, opisuju se neke fiktivne bitke, a autor, poput nekog antičkog historičara, čak doslovno citira i govore koje su četnički komandanti navodno držali uoči njih. Očigledno je dobar dio ove knjige plod mašte autora. Zbog toga se na objektivnan historiografski prikaz ozrenskih četnika ima još čekati. Arhiva Ozrenskog četničkog odreda, odnosno korpusa je srećom sačuvana, a mikrofilmove posjeduje i Arhiv Tuzlanskog kantona, tako da se nadamo da će u budućnosti fenomen ozrenskih četnika biti rasvijetljen, na osnovu primarnih izvora, odnosno arhivske građe.

A b s c h r i f t !
=====

Wir haben am 30. April 1943, um 20,30 Uhr, die als Anlage angeführten Punkte zur Kenntnis genommen und versichern im Interesse unseres Volkes deren restlose Durchführung:

- 1.) Der Deutschen und Kroatischen Wehrmacht wird vollste Bewegungsfreiheit auf unserem ganzen Territorium gewährt. Um bei Betreten außerhalb der normalen Hauptstraßen und Eisenbahnen den Truppen vollste Sicherheit zu gewährleisten, bitten wir, uns zu verpflichten, damit wir Führer und Begleiter bei - stellen.
- 2.) Wir liefern bis zum 5. Mai 1943, 12,00 Uhr Mittags mindestens 200 (zweihundert) Gewehre und fünf Maschinengewehre ab. Bis zum 6. Mai 1943, 20,00 Uhr, liefern wir weitere 150 Gewehre (hundertfünfzig) ab.
- 3.) Die Waffen werden der Deutschen Kommandostelle in Doboij, am Südausgang von Doboij, übergeben und von einem Deutschen Offizier übernommen.
- 4.) Wir übernehmen weiterhin im Sinne der seitherzeit abgeschlossenen Vereinbarungen den Schutz der Eisanbahnlinie (Waldbahn) zwischen Zavidovici und Olova.
- 5.) Wir müssen bis zum 3. Mai 1943, 20,00 Uhr, drei leichte Maschinengewehre und eine Maschinenpistole zu - rückgeben.
- 6.) Wir verpflichten uns, die Werbung von Freiwilligen für Jägerbrigaden zu fördern.
- 7.) Wir verpflichten uns, den Vieheinkauf zu ortsüblichen Preisen seitens der Deutschen Wehrmacht in unserem Gebiet nicht zu verhindern.
- 8.) Die von der Kroatischen Wehrmacht besetzten Orte Strizezevica, Pridjelj, Lipac, Suhopolje und Tekucica werden von der Besatzungstruppe zur Wiederbesiedlung freigegeben.
- 9.) Wir erklären, daß unsererseits alles getan wird, Sabotage-Akte zu vermeiden und zu verhindern. Die Deutsche Wehrmacht garantiert uns, daß unberechtigte Übergriffe von Seiten irgendwelcher Formationen auf unser Volk verhindert werden.

Div.Gef.St., den 1. Mai 1943

Gvjetin Djuric
Gjorgjo Gvijanovic
Gjorgjo Sarcevic

Für die Richtigkeit
der Abschrift:

Hoeben
Leutnant.